

Passendale

Nick Lloyd

Passendale

Ieper1917

Vertaald uit het Engels door Willem van Paassen

Oorspronkelijke titel: *Passchendaele*

Oorspronkelijk uitgegeven door: Viking, 2017

© Nick Lloyd, 2017

© Vertaling uit het Engels: Willem van Paassen, 2017

© Nederlandse uitgave: Hollands Diep, Amsterdam 2017

© Omslagfoto: IAM/Imageselect

Omslagontwerp: Studio Jan de Boer, Amsterdam

Typografie: Crius Group, Hulshout

Foto auteur: © Gill Thomas

ISBN 978 90 488 2739 8

ISBN 978 90 488 2740 4 (e-book)

NUR 680

www.hollandsdiep.nl

www.overamstel.com

OVERAMSTEL

uitgevers

Hollands Diep is een imprint van Overamstel Uitgevers bv

Alle rechten voorbehouden.

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke wijze ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor Eleanor, Isabel en Louise

‘Zodra ik de naam zag op de loopgravenkaart, wist ik intuïtief wat er zou gaan gebeuren.’

– Wyndham Lewis

Inhoud

<i>Lijst van illustraties</i>	II
<i>Lijst van kaarten</i>	15
<i>Glossarium</i>	17
<i>Afkortingen</i>	21
Inleiding	25
Proloog: het Nivelle-offensief	37
1. Oorlogsmanoeuvres	47
2. Haig en de ‘noordelijke operatie’	69
3. ‘Een grote vlammenzee’	91
4. ‘Hebben we genoeg tijd om het te bereiken?’	113
5. ‘Onder onophoudelijke beschietingen’	133
6. ‘Een godsgruwelijke vloek’	151
7. ‘Net het Zwarte Gat in Calcutta’	173
8. ‘Een kwestie van concentratie’	195
9. ‘Een kennismaking met hard werken’	217
10. ‘Een verbijsterend pandemonium’	235
11. ‘Oorlog met een grote O’	257
12. ‘Een overweldigende klap’	279
13. ‘De zwakte van haast’	301
14. ‘Geen druppel bloed waard’	325
15. ‘Tegen de IJzeren Muur’	349
Epiloog	375
<i>Dankwoord</i>	395
<i>Bibliografie</i>	397
<i>Noten</i>	417
<i>Register</i>	489

Lijst van illustraties

NPG = National Portrait Gallery; IWM = Imperial War Museum;
AWM = Australian War Memorial; CWM = Canadian War Museum;
BayHStA = Bayerisches Hauptstaatsarchiv.

1. De Britse premier David Lloyd George (*NPG: x12475*).
2. Veldmaarschalk Sir Douglas Haig, opperbevelhebber van de BEF (*NPG: x84291*).
3. Generaal Sir William Robertson, Chief of the Imperial General Staff (*NPG: x84583*).
4. Keizer Wilhelm II bestudeert kaarten op het Duitse opperbevel (*IWM: Q23746*).
5. Kroonprins Rupprecht van Beieren (*IWM: Q45320*).
6. Generaal Sir Hubert Gough, bevelhebber van het Britse Vijfde Leger (*IWM: Q35825B*).
7. Britse brancardiers in de puinhopen van Pilkem, 31 juli 1917 (*IWM: Q2630*).
8. Manschappen van een bataljon pioniers stappen uit smalspoorwagens, 31 juli 1917 (*IWM: Q5713*).
9. Muildieren lopen bepakt met granaten naar het front ergens in de buurt van Ieper, 1 augustus 1917 (*IWM: Q5940*).
10. Britse troepen trekken op over terrein in de buurt van Pilkem dat is omgewoeld door de granaatbeschietingen, 16 augustus 1917 (*IWM: Q2708*).
11. Kroonprins Rupprecht reikt onderscheidingen uit in Vlaanderen (*IWM: Q52820*).

12. Keizer Wilhelm II brengt een bezoek aan Vlaanderen, augustus 1917 (*AWM: HI3191*).
13. Gewonde Duitse soldaten bij de commandopost van het 19e Infanterieregiment, ergens in de buurt van Ieper, augustus 1917 (*BayHStA: Bs-III-k-9-d-49-g*).
14. Soldaten van de 5e Beierse Divisie in loopgraven vlak bij 's Graventafel, augustus 1917 (*BayHStA: Bs-III-k-1-a-179*).
15. Generaal Sir Herbert Plumer, bevelhebber van het Britse Tweede Leger (*NPG: x65455*).
16. Een granaatexplosie vlak bij een groep Britse brancardiers en Duitse krijgsgevangenen in de buurt van Zillebeke, 20 september 1917 (*IWM: Q5973*).
17. Het uitzicht vanuit Stirling Castle, 23 september 1917 (*AWM: E01409*).
18. Voor een aantal betonnen bunkers vlak bij Zonnebeke liggen gesneuvelde Duitse soldaten, 23 september 1917 (*IWM: Q2892*).
19. Een Duitse bombardeerpatrouille, met boodschappen hond, waarschijnlijk eind september 1917 (*IWM: Q55558*).
20. Een Duitse waarnemingspatrouille, september 1917 (*IWM: Q29878*).
21. Mannen van het West Yorkshire Regiment schuilen in een veroverde Duitse bunker (*IWM: Q2903*).
22. Munitievoorwagens van de Royal Field Artillery op de Meenseweg, 26 september 1917 (*IWM: Q2905*).
23. Luchtfoto van Polygon Wood, 5 september 1917 (*QWM: J00191*).
24. Bij de Slag om Polygon Wood gevangengenomen Duitsers (*IWM: Q3064*).
25. Een groep Duitse krijgsgevangenen onderweg door de puinhopen van Ieper, 27 september 1917 (*IWM: 2911*).
26. Het hoofdkwartier van de 3e Australische Divisie in de stadswal van Ieper (*AWM: E01184*).
27. Het 24e Australische Bataljon ingegraven op de heuvelrug bij Broodseinde, 5 oktober 1917 (*AWM: E00918*).

28. Hoge Duitse officieren spreken enkelen van hun manschappen na de Slag bij Broodseinde (*AWM: Co1090*).
29. Een Duitse soldaat neemt de gelegenheid te baat om een dutje te doen voor de ingang van een bunker (*BayHStA: Bs-III-k-6-51-g*).
30. Duitse troepen en transportmiddelen in het dorp De Ruiter, ten zuidwesten van Roeselare, ergens in het najaar van 1917 (*IWM: Q55191*).
31. Britse 60-ponders vuren in de modder bij Langemark, 12 oktober 1917 (*IWM: Q3140*).
32. Dode en gewonde Australische troepen in een uitgraving langs de spoorlijn tussen Ieper en Roeselare tijdens de gevechten van 12 oktober 1917 (*AWM: E03864*).
33. Kapitein Clarence Jeffries, aan wie postuum wegens getoonde moed een Victoria Cross werd uitgereikt (*AWM: P09373.001*).
34. Troepen van de 10e Australische Brigade drogen hun kleren (*AWM: E00943*).
35. Sir Arthur Currie en zijn staf op het hoofdkwartier van het Canadese Legerkorps in Poperinge (*CWM: O.2235*).
36. Canadese pioniers dragen loopplanken langs Duitse krijgsgevangenen op het slagveld van Passendale (*CWM: O.2207*).
37. Gewonde Canadezen zoeken dekking achter een bunker, november 1917 (*CWM: O.2211*).
38. 'De allerergste plaats ter wereld.' Een Canadese soldaat probeert het Vlaamse slagveld over te steken (*CWM: O.2249*).
39. De Lakenhal van Ieper in het maanlicht (*CWM: O.2165*).
40. Uitzicht op de kerk van Passendale in de zomer van 1917 (*BayHStA: Staudinger-Sammlung 2591*).
41. 'De verdedigers zaten ineengedoken in hun ondergelopen kraters zonder beschutting tegen de weersomstandigheden, hongerig en koud, onophoudelijk blootgesteld aan de overweldigende vijandelijke artilleriebeschietingen.' (*BayHStA: Bs-III-k-3-a-135*).
42. Tyne Cot CWGC Cemetery (*collectie van de auteur*).

Lijst van kaarten

1. Het westelijk front, voorjaar 1917	22-23
2. De 'noordelijke operatie'	79
3. De geplande opmars, 31 juli 1917	118
4. De eerste aanval, 31 juli 1917	157
5. Langemark, 16 augustus 1917	180
6. De slagen van 19-22 augustus 1917	200
7. De strijd om Inverness Copse, 22-25 augustus 1917	205
8. Meenseweg, 20 september 1917	244-245
9. Polygon Wood, 26 september 1917	263
10. Broodseinde, 4 oktober 1917	287
11. Poelkapelle en de Eerste Slag bij Passendale, 9-12 oktober 1917	310
12. Tweede Slag bij Passendale, 26 oktober-10 november 1917	354
13. Definitieve linie, 17 november 1917	380-381

Glossarium

5.9: Duitse 15cm-veldhouwitser

Bataljon: infanterie-eenheid (duizend man) onder bevel van een luitenant-kolonel

Batterij: organisatorische eenheid bestaande uit artilleriestukken (gewoonlijk vier tot zes stukken geschut)

‘Bite and hold’: operationele methode waarbij de prioriteit werd gegeven aan beperkte aanvallen op lokale punten van tactisch belang met als doel verspillende tegenaanvallen uit te lokken

Brigade: grote tactische formatie onder bevel van een brigadegeneraal. Drie brigades vormden een Britse divisie (elke brigade telde vier bataljons). Franse en Duitse brigades opereerden volgens een ander systeem, elk met twee regimenten

Corduroy road: ‘knuppelweg’, tijdelijke houten weg bedekt met zand die vaak werd gebruikt bij drassige omstandigheden

Digger: term voor Australische soldaten

Divisie: basale tactische eenheid op het slagveld bestaande uit tien- tot vijftienduizend man, met ondersteunende geneeskundige troepen, genie en artillerie, onder bevel van een generaal-majoor. In 1917 waren de meeste divisies minder groot, veel Duitse divisies telden niet meer dan achtduizend infanteristen

Eingreif-Division: letterlijk ‘interventiedivisie’. Reserve-eenheid die speciaal was getraind, buiten het bereik van de vijandelijke beschietingen werd gehouden en werd ingezet om vijandelijke penetratie af te grendelen en waar mogelijk een tegenaanval uit te voeren. Een essentieel onderdeel van de Duitse defensietactiek in 1917

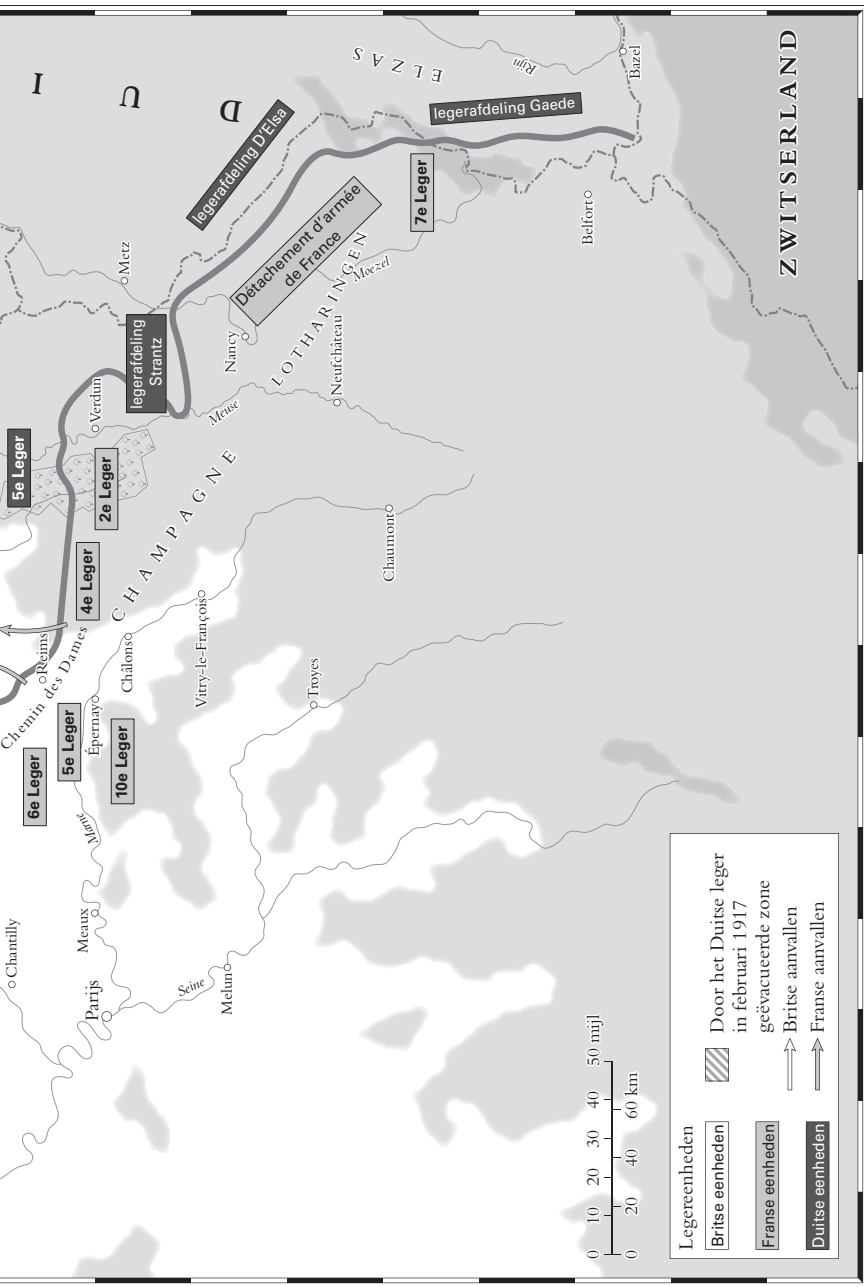
- Groep:** een Duits legerkorps in een permanente sector van het front
- Hindenburglinie:** een in 1916-1917 aangelegde grote Duitse verdedigingslinie
- Jagdgeschwader:** eskader jachtvliegtuigen van de Duitse luchtmacht (bestaande uit vier *Jagdstaffel*)
- Jagdstaffel** (*Jasta*): squadron jachtvliegtuigen van de Duitse luchtmacht (gewoonlijk bestaande uit negen à twaalf vliegtuigen)
- Jäger:** Duitse elitetroepen lichte infanterie
- Landsturm:** Duitse militie-eenheden bestaande uit inferieure troepen en ingezet voor lokale defensie
- Legers:** verzameling legerkorpsen (gewoonlijk twee tot zeven) onder bevel van een generaal
- Legergroep:** verzameling legers (gewoonlijk twee of drie)
- Legerkorps:** groep divisies (gewoonlijk twee tot vijf) onder bevel van een luitenant-generaal
- Lewismitrailleur:** licht machinegeweer van Amerikaanse makelij dat voor het eerst werd gebruikt in 1915 en door de BEF op grote schaal werd gebruikt
- Materialschlacht:** letterlijk ‘materiaalslag’. Duitse benaming voor het type geïndustrialiseerde, grootschalige oorlogsvoering die in 1916 haar intree deed aan het westelijk front
- Minenwerfer:** Duitse zware loopgraafmortier
- Pillbox:** versterkte betonnen bunker
- Poilus:** letterlijk ‘harigen’. Patois voor Franse soldaten
- Regiment:** organisatie van infanteriebataljons. Franse en Duitse divisies bestonden uit vier regimenten (elk van drie bataljons). Het Britse regimentssysteem week af van het gebruik op het continent, want in het Britse systeem werd het regiment beschouwd als een permanente organisatorische eenheid voor zijn bataljons
- Vuurwals:** bewegende muur van granaatbeschietingen die in een van tevoren bepaald tempo over het slagveld bewoog. Bedoeld om te zorgen dat de verdediging zich gedeisd hield en om de infanterie naar het doel te begeleiden

Vlaamse linies: *Flandern Stellungen*, tussen Lille en de Belgische kust liep een reeks van drie zwaarbeveiligde Vlaamse linies
Uur u: tijdstip waarop een aanval begon

Afkortingen

- AIF: Australian Imperial Force
ANZAC: Australian and New Zealand Army Corps
AWM: Australian War Memorial, Canberra
BA-MA: Bundesarchiv-Militärarchiv, Freiburg
BEF: British Expeditionary Force
CAB: Cabinet Office files
CIGS: Chief of the Imperial General Staff
C-in-C: Commander-in-Chief
CLIP: Canadian Letters and Images Project
CMR: Canadian Mounted Rifles
CWM: Canadian War Museum, Ottawa
DTA: Deutsches Tagebucharchiv, Emmendingen
GHQ: General Headquarters (British Expeditionary Force)
GOC: General Officer Commanding
GQG: Grand Quartier Général (Franse opperbevel)
IWM: Imperial War Museum, London
KA: Bayerisches Hauptstaatsarchiv, Abteilung IV: Kriegsarchiv,
München
LAC: Library and Archives Canada, Ottawa
LHCMA: Liddell Hart Centre for Military Archives, King's College
Londen
MG: Machine-gun (machinegeweer)
NCO: Non-Commissioned Officer (onderofficier)
OHL: Obersteheeresleitung (Duits opperbevel)
PPCLI: Princess Patricia's Canadian Light Infantry
RFA: Royal Field Artillery
RFC: Royal Flying Corps
TNA: The National Archives, Kew
WO: War Office files

Inleiding

'Mijn God, hebben we echt mensen daarin laten vechten?'

Deze woorden sprak Sir Launcelot Kiggell, een hoge stafofficier op het Britse GHQ, het centraal hoofdkwartier, tijdens zijn bezoek aan het slagveld bij Passendale, en ze behoren tot de beruchtste uitspraken uit de krijgsgeschiedenis. De treffende uitspraak, geschokt en vol afgrijzen, lijkt de weerzinwekkende wijze waarop tussen 1914 en 1918 werd gevochten volmaakt samen te vatten en geeft aan hoe 'kasteelgeneraals', achteloos op het misdadige af en zonder enig benul van de omstandigheden aan het front, een generatie van jongemannen een smerige en gruwelijke dood in stuurden. Dit verhaal dook voor het eerst op in Basil Liddell Harts *The Real War*, dat in 1930 verscheen. Het was een explosief exposé van de Grote Oorlog, geschreven door een van de meest vooraanstaande militair theoretici. Kiggell werd zelf niet genoemd (Liddell Hart onthulde de naam pas na Kiggells dood in 1954),¹ want de auteur verwees naar een 'hooggeplaatste officier op het GHQ die voor het eerst een bezoek bracht aan het front':

Toen de auto de zompige randen van het strijdtoneel naderde werd hij steeds onrustiger en uiteindelijk barstte hij in tranen uit en riep: 'Mijn God, hebben we echt mensen daarin laten vechten?' Waarop zijn metgezel antwoordde dat het terrein er verderop nog veel slechter bij lag. De uitroep mocht zijn inborst sieren, maar toonde wel aan op welke misvattingen en onvergeeflijke onwetendheid zijn ontembare 'aanvalsbelustheid' gebaseerd was geweest.²

De campagne in Vlaanderen in 1917 was in de ogen van Liddell Hart de perfecte illustratie van de bijziendheid waaraan het Britse opperbevel leed en de verschrikkelijke gevolgen ervan. Passendale, schreef hij, is geworden ‘als Walcheren een eeuw ervoor, een synoniem van militair falen – een zwart omrande naam in de geschiedenis van het Britse leger’.³

Er is vaak betwijfeld dat Kiggell dit ooit heeft gezegd, een aantal historici heeft vraagtekens gezet bij de waarheidsgetrouwheid van het incident en zich afgevraagd of Liddell Hart – een beruchte kletskaus – wel te vertrouwen was in een kwestie als deze.⁴ Anderen meenden dat het uitgesloten was dat Britse bevelhebbers destijds zo slecht op de hoogte waren van de omstandigheden aan het front als Liddell Hart beweerde.⁵ Het verhaal schijnt oorspronkelijk afkomstig te zijn van Sir James Edmonds, die toen bezig was aan zijn meerdelige officiële geschiedenis van de oorlog. Liddell Hart correspondeerde regelmatig met Edmonds en stuurde hem concepten van zijn boeken, en de twee gingen regelmatig met elkaar lunchen om over het verleden te praten. Tussen Liddell Harts papieren zit een aantekening die hij maakte na een gesprek met Edmonds in oktober 1927, waarin het incident wordt geschetst, zij het met een net iets ander citaat (‘Hebben we echt mensen laten oprukken over zulk terrein?’). Het moet Liddell Hart hebben aangesproken, want hij nam het op in *The Real War*, uiteraard nadat hij Kiggells woorden had aangepast om het dramatische effect ervan te versterken. *Zo werd een legende geboren.*⁶

Het verhaal over de ‘huilende stafofficier’ heeft in de herinnering aan de oorlog een vaste plaats gekregen. Kiggells woorden zijn in bundelingen van militaire citaten en in handboeken psychologie beland, en vormen een kant-en-klare soundbite voor commentatoren die uit zijn op een emotionele reactie.⁷ Sterker nog, Kiggells verhaal onthult voor sommigen een hogere waarheid, zelfs als het niet helemaal klopt. Letterkundige Paul Fussell, die het citaat onderzocht, vond dat het ‘te literair klonk om authentiek te zijn, alsof het oorspronkelijk werd bedacht of opgeschreven door iemand die

vertrouwd was met Griekse tragedies en mogelijk met de historische drama's van Shakespeare', maar het was desalniettemin 'in de geest waarachtig'.⁸ In zekere zin is dit boek een onderzoek naar Kiggells gekwelde uitspraak; een poging om de realiteit van een van de beruchtste slagen van de twintigste eeuw te onthullen. Waarom werd deze uitgevochten? Hoe was het zelfs maar mogelijk? Hoe konden mensen in zo'n afschuwelijk gebied vechten en sneuvelen en voor zo'n op het oog armzalige winst? De vragen over Passendale, waarom en hoe de slag werd geleverd en wat deze betekende, moeten een eeuw later nog steeds beantwoord, of op z'n minst met een frisse blik bekeken worden.

De slag vond plaats tussen 31 juli en 10 november 1917, een paar kilometer ten oosten van Ieper – waar de grote Duitse opmars in 1914 tot stilstand was gekomen – en liet een bloedige, verbitterde erfenis na die decennia later nog steeds tastbaar was. Gedurende vier maanden van zware gevechten vielen er ruim 500.000 slachtoffers, gedood of gewond, verminkt, vergast, verdrinken of begraven in deze kleine Belgische uithoek. Het aangrijpende monument voor de vermisten bij de Menenpoort in Ieper herinnert ons eraan dat veel van de lichamen nooit zijn gevonden; ze zijn domweg verdwenen in de dikke, zompige Vlaamse modder. In een oorlog die symbool zou komen te staan voor nutteloosheid, spande Passendale de kroon als de ultieme expressie van een zinloze slachtpartij op industriële schaal. Volgens de historicus Dan Todman is de slag 'een cultureel referentiepunt [geworden] dat alles wat slecht is aan oorlog belichaamt: wat hij wel of niet betekent, hoe hij wordt gevoerd en vooral het gevaar van een scheiding tussen doelen en middelen'.⁹

De Britten zouden het officieel de Derde Slag bij Ieper noemen. Voor de Duitsers was het de *Flanderschlacht* (de Slag om Vlaanderen). Toch wordt de slag doorgaans aangeduid met 'Passendale', naar het gehucht dat het toppunt van de Britse opmars in dat jaar vormde. Dit dorpje, dat door granaatbeschietingen werd verpulverd tot een modderige vlek, zou de verloren hoop en het geringe succes gaan symboliseren van een offensief waarvan de Britse op-

perbevelhebber, veldmaarschalk Sir Douglas Haig, hoopte dat het een beslissend effect op de oorlog zou hebben. De operatie was oorspronkelijk bedoeld als een grootschalige aanval die door de Duitse linies heen moest breken, een groot deel van België zou bevrijden en de vijandelijke onderzeebootbases aan de kust zou innemen. Maar toen er in november 1917 een eind kwam aan de operaties waren de Britten slechts 8 kilometer vooruitgekomen. Waar de Slag aan de Somme uit 1916, en met name de verschrikkelijke eerste dag ervan, een metafoor is geworden voor een soort verloren onschuld toen een generatie Britten werd geconfronteerd met de afschuwelijke realiteit van totale oorlog, is de Derde Slag bij Ieper een modderpoel van wanhoop; een afdaling in de gevaren van Dantes *Hel* zonder kans op verlossing. De historicus A.J.P. Taylor schreef ooit: ‘De Derde Slag bij Ieper was de blindste slachtpartij van een blinde oorlog.’¹⁰

Het lijkt achteraf bijna profetisch dat de ‘open brief’ van de oorlogsdichter Siegfried Sassoon, waarin hij van leer trok tegen de oorlog, in *The Times* verscheen op de dag dat het offensief begon. Sassoons ‘bewuste uitdaging van het militaire gezag’ wierp de vraag op of de oorlog een veroveringsoorlog was geworden en ‘opzettelijk gerekt [werd] door degenen die in de positie zijn er een eind aan te maken’.¹¹ Sassoon vocht zelf niet bij Ieper, maar zou wel een van de ontroerendste gedichten over de slag schrijven – ‘Memorial Tablet’ – met zijn kale beschrijving van de dood in de saillant:

Squire nagged and bullied till I went to fight
(Under Lord Derby’s Scheme). I died in Hell –
(They call it Passchendaele); my wound was slight,
And I was hobbling back, and then a shell
Burst slick upon the duckboards; so I fell
Into the bottomless mud, and lost the light.¹²

Het was geen wonder dat de slag later gelijk kwam te staan aan modder. David Lloyd George, de Britse premier tijdens de oorlog, zou

hem in het tweede deel van zijn *War Memoirs*, dat in 1936 uitkwam, ‘de campagne van de modder’ noemen. Lloyd George hekelde wat hij beschouwde als Haigs ontelbare blunders in de slag (‘een van de grootste rampen van de oorlog’) en beschuldigde hem en de Chief of the Imperial General Staff, Sir William Robertson, ervan het oorlogskabinet te hebben misleid in verscheidene essentiële kwesties, waaronder de toestand van het Franse leger, de (zogenaamd) geringere aantallen manschappen van de vijand en de toestand van het terrein. ‘Overwinningen werden sterk overdreven. Een welhaast onmiskenbare nederlaag werd voorgesteld als een overwinning, al was deze nog zo klein. Onze verliezen werden gebagatelliseerd. Vijandelijke verliezen werden opgeblazen (...) Alle verontrustende en ontmoedigende feiten werden achtergehouden’, terwijl ‘elke fleurige veer van succes onder onze neus heen en weer werd gezwaaid’. Haig had ‘zijn evenwicht volledig verloren’ en ‘hield koppig vast aan zijn aanvallen’ in plaats van ervoor uit te komen dat hij had gefaald. De Derde Slag bij Ieper was een ‘zinloze campagne’ die ‘de kansen op een definitieve overwinning in gevaar bracht’.¹³

Lloyd George’ volstrekt negatieve weergave van de slag was sterk beïnvloed door Liddell Hart (die als adviseur voor *War Memoirs* in de arm was genomen) en frontaal gericht op zijn vijanden in de generale staf. Toch kreeg hij niet steeds gelijk en er waren altijd mensen – onder wie hoge commandanten en militair historici – die stelden dat de campagne de moeite waard en noodzakelijk was geweest. Een van hen was het conservatieve parlamentslid Duff Cooper (de auteur van een biografie van Haig uit 1936), die dit tij van ‘modder en vloed’ probeerde te keren en de nadruk legde op de logica als de beweegreden achter de strijd in Vlaanderen – zonder twijfel de belangrijkste Britse sector van het westelijk front – en op de noodzaak het Franse leger te ontlasten. Cooper ontkende niet dat de slag afgrijselijk was, maar volgens hem hadden de Britten na afloop ervan hun stellingen rond Ieper verbeterd, hadden hun Franse bondgenoten zich hersteld en had het Duitse leger ‘geen respijt gekregen om zijn wonden te likken of nieuwe plannen te smeden’.¹⁴

Het officiële verhaal over de Derde Slag bij Ieper verscheen pas na de Tweede Wereldoorlog, toen de twee kampen zich al volledig hadden verschanst. Van alle delen van de British Official History kwam er niet één zo moeizaam tot stand als *Military Operations 1917: Volume II*. Er werd in september 1939 aan begonnen, maar de voortgang ervan verliep traag. Er moesten herhaaldelijk stukken worden herschreven en er was vaak onenigheid over de inhoud.¹⁵ Het verscheen uiteindelijk in 1948 en was de laatste Britse officiële geschiedenis die werd voltooid. Sir James Edmonds, de auteur ervan, deed zijn best om een deel van de mist te verdrijven die over de slag was komen te hangen, met name ‘de modderlegende’, die was rondverteld door wat hij noemde ‘eminente civiele critici die gehoor vonden bij het volk’ – duidelijk een schimpscheut in de richting van Lloyd George en Liddell Hart. Edmonds ging kritiek op de opperbevelhebber niet uit de weg – vooral vanwege diens keuze van generaal Sir Hubert Gough (GOC van het Vijfde Leger) als bevelhebber van de hoofdaanval – maar stond toch voor het grootste deel achter Haigs plan de campagne, zoals de keuze van het slagveld en de doelen. In zijn conclusie kwam hij terug op een van de hoofdthema’s van zijn werk: het gebrek aan voorbereiding op een grootschalige oorlog op het continent voor 1914 en de onvermijdelijke dodelijke gevolgen daarvan in oorlogstijd. ‘Een natie mag geen grote en onmiddellijke overwinningen verwachten als zij niet voorziet in de middelen, de manschappen en het materieel,’ waarschuwde Edwards.¹⁶

Zoals misschien viel te verwachten, zou *Military Operations 1917: Volume II* nooit door iedereen worden geaccepteerd. De publicatie ervan leidde tot een drukke correspondentie, waarbij Frances Lloyd George (geboren Stevenson) Edmonds ervan beschuldigde de Slag bij Passendale te ‘rehabiliteren’.¹⁷ Lord Trenchard, voormalig Chief of the Air Staff, was het daar niet mee eens en noemde het werk ‘uitpuittend en accuraat’,¹⁸ en Sir John Davidson (die werkzaam was geweest op het centraal hoofdkwartier) noemde het ‘eerlijk en redelijk’ en zei dat het lezers in staat stelde ‘Lord Haigs verantwoordelijkheden en beslissingen in een juist perspectief te zien’.¹⁹ Liddell

Hart was er op zijn beurt van overtuigd dat Edmonds met opzet een mildere interpretatie van de slag had gegeven dan de feiten billijken en het voor Haig opnam omdat hij door zijn officiële functie en zijn nauwe militaire vriendschappen kennelijk onmogelijk ‘de harde waarheid’ zwart op wit kon zetten (wat misschien de reden was waarom hij de anekdote over de ‘hulende stafofficier’ zo graag vertelde).²⁰ Edmonds’ poging om Haigs kant van het verhaal te vertellen, of op z’n minst korte metten te maken met een deel van de meer bizarre kritiek op de aanval, was gedoemd te mislukken. *Military Operations 1917: Volume II* zou de gangbare kijk op Passendale die Lloyd George en Liddell Hart hadden gecultiveerd nooit kunnen veranderen; die moreel superieure positie was al ingenomen.²¹

Ook toen de herinneringen aan de slag begonnen te vervagen, woedde de discussie voort. Eind jaren vijftig begon de historicus John Terraine aan wat een levenslange poging zou worden om Sir Douglas Haig, die inmiddels was weggezet als de grootste ‘ezel’, te rehabiliteren. Terraine hield Lloyd George en Liddell Hart verantwoordelijk voor ‘een vertekening van de geschiedenis’ en een ‘ernstig onrecht’ jegens diegenen die de slag hadden gepland en geleverd.²² Terraine verzette zich tegen een overdreven emotionele interpretatie van de gebeurtenissen (hij zou de term ‘Passendale’ nooit gebruiken en gaf de voorkeur aan het neutralere ‘Derde Slag bij Ieper’) en ging verder op de door Edmonds ingeslagen weg: hij benadrukte het strategisch belang van de Belgische kust, de dringende noodzaak het Franse leger te ontlasten en het verwoestende effect dat de gevechten in Vlaanderen hadden op de verdedigende partij. Hij erkende dat de slag zijn grootse doelen niet bereikte, maar deze markeerde wel het moment waarop het Duitse moreel aan het westelijk front begon te wankelen. Bovendien droeg deze slag bij aan de ontwikkelingen van de tactische vaardigheden en het wapentuig van de Britten die later in de oorlog hun hoogtepunt zouden bereiken, met name in de Slag bij Amiens in augustus 1918. In de juiste context bezien was Ieper volgens Terraine dus een belangrijke mijlpaal op de weg naar de overwinning.²³

Liddell Hart en Terraine polemiseerden jarenlang; zij betwistten alles, van de betrouwbaarheid van Haigs dagboeken tot de Britse en Duitse slachtofferaantallen. Dit debat werd voortgezet door auteurs na hen, al brachten die discussies vaak veel tumult voort zonder veel licht op de kwestie te werpen.²⁴ Leon Wolff, een officier van de Amerikaanse luchtmacht, schreef een van de meest gelezen boeken over de slag, *In Flanders Fields* (1958), dat sterk in de traditie stond van Liddell Hart en Passendale afschilderde als een zinloze slachtpartij die werd geleid door bevelhebbers zonder verstand of verbeelding. Wolff beweerde dat hij zijn verslag oorspronkelijk had willen schrijven met wat hij ‘onmenselijke neutraliteit’ noemde, maar erkende dat ‘ik niet kon geloven wat ik schreef’.²⁵ Toen in 1978 Lyn Macdonalds *They Called It Passchendaele* verscheen, was er weinig veranderd. Gebaseerd op meer dan zeshonderd ooggetuigenverslagen vertelde Macdonald het verhaal van die ‘tommy’s, de Anzacs en de Canucks’ die bij Ieper waren gelegerd voor een compleet nieuwe generatie. Zij vermeed een uitgesproken veroordeling van Lloyd George of Haig, maar merkte wel op dat haar boek hier en daar meer op een roman of een griezelverhaal leek dan op een nuchter militair historisch werk, en de grote populariteit ervan verstevigde het beeld bij de grote massa van Passendale als een ‘bloedbad (...) dat elke verbeelding tartte’.²⁶

In de jaren negentig begonnen steeds meer wetenschappers, uit zowel Groot-Brittannië als het Gemenebest, het optreden van de Britse strijdkrachten aan het westelijk front opnieuw te onderzoeken en wisten er een positievere ‘leercurve’ in te lezen. Toch bleef Passendale immuun voor dit revisionistisch tij. In 1996 publiceerden de Australische historici Robin Prior en Trevor Wilson *Passchendaele: The Untold Story*. Zij rehabiliteerden de slag bepaald niet, maar gaven een zelfs nog somberder beeld. Waar pleitbezorgers van Lloyd George en Haig jarenlang met elkaar hadden gepolemiseerd, de schuld op de ander hadden afgeschoven en verwijten over en weer hadden gemaakt over de verantwoordelijkheid voor de slag, benadrukten Prior en Wilson zowel de ‘wanen van het mi-

litair opperbevel' als de 'koppigheid van de politieke leiding'. De Britse premier werd afgeschilderd als een eigenaardig amalgaam van energie en lethargie, vastberadenheid en desinteresse; een man die schoorvoetend de Vlaamse campagne ondersteunde, maar weigerde de verantwoordelijkheid ervoor te nemen nóch doortastend optrad en een eind maakte aan de slag, zoals hij ongetwijfeld had moeten doen. Tegelijkertijd werd Haig verweten dat hij geen lessen trok uit eerdere veldslagen en dat hij op het pathologische af overdreven optimistisch was in weerwil van koppig vijandelijk verzet. Het was 'in geen enkel opzicht een hoogtepunt van de krijgskunst', concludeerden de auteurs.²⁷

Vanwaar dan een nieuw boek over Passendale? De Derde Slag bij Ieper heeft ondanks zijn iconische status betrekkelijk weinig aandacht gehad, vergeleken met enkele andere slagen uit de Eerste Wereldoorlog. Prior en Wilson ontdekten tijdens hun onderzoek voor hun eigen boek dat het historisch onderzoek naar de slag 'verbazingwekkend mager' was – en sindsdien is er weinig aan gedaan om hier verandering in te brengen.²⁸ Het grootste deel van recent verschenen werk richt zich op het feit dat het Britse Rijk bij de slag betrokken was, en Australische, Nieuw-Zeelandse en Canadese historici hebben een belangrijke bijdrage geleverd aan ons inzicht in de grote impact van Passendale.²⁹ Dat neemt niet weg dat belangrijke elementen van de Derde Slag bij Ieper nog moeten worden onderzocht. De Duitse kant van het verhaal is de grootste omissie, aangezien de meeste werken weinig of geen aandacht besteden aan de vraag hoe het Duitse leger streed in de slag en met name hoe het zich aanpaste aan de veranderende tactische en operationele eisen die de gevechten in Vlaanderen met zich meebrachten.³⁰

Passendale: Ieper 1917 wil het verhaal over deze beruchte slag opnieuw vertellen en hem met een frisse blik bekijken aan de hand van de verzamelde kennis van honderd jaar wetenschap. Dit boek is op een bredere collectie bronnenmateriaal gebaseerd dan alle eerdere werken over Passendale, zoals persoonlijke verslagen, brieven, memoires, officiële rapporten en oorlogsdagboeken van beide partijen.

Het wil een nieuw verhaal over de slag vertellen, hoe het was om deze mee te maken en wat het betekende voor de oorlogsinspanningen als geheel van zowel de geallieerden als de centrale mogendheden. Het biedt een nieuwe beschrijving van de slag op strategisch, operationeel en tactisch niveau en besteedt ruime aandacht aan een onderzoek van de ‘andere kant van de heuvel’. Ongeveer een derde van het boek gaat over de soldaten van het Duitse leger en hoe zij hun posities in de Ieper-saillant verdedigden. Dat levert een opmerkelijk verhaal op over moed en vindingrijkheid ten tijde van bijna onvoorstelbare verschrikkingen. Alleen door de Britse en de Duitse ervaringen te combineren kunnen we de slag op een nieuwe manier beoordelen en gaan inzien hoe dicht Haigs troepen bij een beslissend succes waren in september en oktober 1917. We zouden zelfs kunnen zeggen dat de Derde Slag bij Ieper in sommige opzichten een van de ‘verloren zeges’ van de oorlog is.

Het idee van een ‘beslissend succes’ of een ‘verloren zege’ bij Passendale lijkt op het eerste gezicht bizar en contra-intuïtief. Maar als we de slag opnieuw bekijken, valt op dat de Britten in oktober 1917 bijna zover waren dat het Duitse leger zich gedwongen zag om zich in België en masse terug te trekken. Door het tempo van de operaties op te schroeven en het Duitse leger een steeds onaanvaardbaarder aantal slachtoffers toe te brengen, creëerde de Britse krijgsmacht een kleine kans op significante en strategische resultaten – misschien zelfs op een of andere compromisvrede. Dit verhaal is naar de mening van de auteur nooit eerder volledig verteld en contrasteert scherp met het overheersende beeld van de slag als volkomen vergeefs en nutteloos. Integendeel, in de zomer en het najaar van 1917 hadden de Britten een groot succes voor het grijpen, en als de slag iets anders was geleid, is het goed voorstelbaar dat het verloop van de oorlog heel anders had kunnen zijn.

Passendale kent een ingewikkelde en lange geschiedenis. Het duurde maanden tot de slag tot ontwikkeling kwam; hij raakte regelmatig vervlochten met andere slagen en liep er parallel aan, tot hij aan het eind van de zomer en in het najaar van 1917 eindelijk het

brandpunt van de oorlog werd. Het verhaal van de slag begint in de winter van 1916-1917, toen een nieuwe geallieerde leiding, politiek en militair, een oorlogsinspanning trachtte te redden die langs gevaarlijke lijnen leek te zwalken. De gigantische slagen van 1916, bij Verdun en aan de Somme, hadden geen doorslaggevende resultaten opgeleverd en enkel honderdduizenden namen toegevoegd aan de verlieslijsten van de Fransen, Britten en Duitsers. Nu de oorlog in Frankrijk en België was vastgelopen in wat een permanente patstelling leek, moesten belangrijke besluiten worden genomen over de vraag hoe de oorlog kon worden gewonnen en of er steun, en zo ja welke, aan andere fronten zou worden gegeven. In het oosten was het Russische leger de uitputting nabij en steeds minder in staat de centralen van zich af te houden, terwijl de Italiaanse oorlogsinspanning het land nu al te machtig leek te worden. Uit deze gecompliceerde situatie zou de meest beangstigende, maar ook de meest fascinerende slag die aan het westelijk front is uitgevochten voortvloeien. De Derde Slag bij Ieper verdient ook na honderd jaar nog steeds onze aandacht.

Proloog: het Nivelle-offensief

‘We weten nu wat de succesformule is.’ – Robert Nivelle¹

16 april 1917

De zege stond vast. Dat had de nieuwe opperbevelhebber, generaal Robert Georges Nivelle, beloofd. Nivelle was in december 1916 benoemd tot bevelhebber van Frankrijks noordelijke legers in de plaats van de vermoeide Joseph Joffre (die de last sinds 1911 had gedragen), en hij wenste een krachtdadiger en actievere voortzetting van de oorlog. Nivelle leek de ideale kandidaat voor een natie die dringend op zoek was naar een uitweg uit de kwellende uitputtingsoorlog. Hij had als legercommandant bij Verdun in 1916 leiding gegeven aan de herovering van Fort Douaumont, gebruikmakend van de nieuwste artillerietechnieken – waaronder de veelgeprezen ‘vuurwals’ – waardoor zijn infanterie vijandelijke stellingen kon binnendringen die tot dan toe onneembaar werden geacht. Nu een nieuwe methode om artillerie en infanterie te coördineren een tactisch succes bleek te zijn, dacht Nivelle dat hij de oplossing had gevonden voor het raadsel van de loopgravenoorlog. Hij was van plan deze op een veel grotere schaal toe te passen. Er was geen twijfel mogelijk, zei hij zelfverzekerd, dit keer zouden de geallieerden een beslissende zege behalen.

Het grootschalige geallieerde offensief, dat gepland stond voor april 1917, zou volgens Nivelle een verpletterende nederlaag voor de Duitse krijgsmacht aan het westelijk front inluiden. Nadat Britse en Franse troepen op 9 april inleidende aanvallen rond Arras had-

den uitgevoerd, zou zijn legergroep die in reserve was gehouden, bestaande uit bijna veertig divisies, een week later de beslissende klap uitdelen langs de rivier de Aisne. Als ze de vijandelijke verdedigingslinie langs de Chemin des Dames eenmaal hadden ont ruimd, zouden Franse troepen de overgebleven Duitse eenheden naar het open veld dwingen en daarna, in Nivelles uitdagende frase, ‘de hoofdmoot van de vijandelijke strijdkrachten aan het westelijk front vernietigen’. Hij rekende erop dat deze beslissende fase, als alles volgens plan verliep, binnen 24 à 48 uur na aanvang van de aanval zou aanbreken. Het was ronduit adembenemend.²

Er ging een golf van optimisme door het land. ‘Het leger had nog nooit in zo’n geweldige vorm gestoken,’ meldden rapporten. ‘Naarmate de aanval naderde groeide de hoop. Mensen hadden het over Franse troepen die optrokken naar Laon en Mézières. Ze droomden van de opmars van de geallieerden, die zouden zegevieren aan de Maas.’³ Welke kwaliteiten Nivelles echter ook gehad mag hebben, hij had de pech hét element te ontberen dat Napoleon zo hoogschatte: *geluk*. Een maand voor zijn offensief zou beginnen, startte het Duitse leger een reeds geplande terugtrekking uit zijn te zwaar belaste stellingen tussen Arras en Soissons, en bezette het een speciaal daarvoor aangelegde linie, de zogenaamde Hindenburglinie. De hergroepering begon op 16 maart, waarna vier legers zich in drie dagen terugtrokken over een front van ruim 160 kilometer, met achterlating van een totaal verwoeste wildernis. Zij wilden de vijand alles onthouden wat van nut zou kunnen zijn in de geëvacueerde zone – spoorwegen, wegen, bruggen en huizen waarin troepen konden inkwartieren – en het Duitse leger voerde zijn taak met meedogenloze ijver uit. Het was ‘een orgie van dynamiet’, zoals een hoge officier somber opmerkte.⁴ De Duitsers verrichtten een geweldige strategische prestatie door de Hindenburglinie te bezetten voor Nivelles kon toeslaan. Hun frontlijn was met bijna 50 kilometer ingekort, zodat er dertien divisies en vijftig zware batterijen beschikbaar kwamen en het Duitse opperbevel een direct inzetbare strategische reserve achter de hand had.⁵

Deze nieuwe situatie leidde echter niet tot een aanpassing van Nivelles plannen. De Franse bevelhebber was zich bewust dat er veel leek af te hangen van zijn offensief en besloot vast te houden aan zijn strategie. Hij was ervan overtuigd dat de aanval moest doorgaan en wilde niet toegeven dat zijn kanonnen nu ineffectief waren. Erger nog, zijn plannen waren al bekend bij het Duitse opperbevel, dat weken voor de aanval kopieën van legerkorps- en legerorders had weten te bemachtigen (aangezien het hoofdkwartier van Nivelles berucht laks omging met beveiliging). Steeds meer commandanten te velde, Britse én Franse, kregen ondanks Nivelles ijzeren optimisme het vermoeden dat er iets verschrikkelijk misging. In maart sprak de Franse premier, Alexandre Ribot, drie van de bevelhebbers uit zijn legergroep, die stuk voor stuk hun twijfels uitten over de haalbaarheid van Nivelles grootse doelen.⁶ Hun waarschuwingen waren echter aan dovemansoren gericht; Nivelles mocht doorgaan en kon het Franse leger op de ochtend van 16 april 1917 naar zijn bestemming op de Chemin des Dames leiden.

Toen de aanval ten slotte begon mondde die uit in een ramp; een chaos van vlees tegen staal toen de Franse infanterie, zwaar belast met voedsel en voorraden, haar droom om open terrein te bereiken voor haar ogen uiteen zag spatten. De afschuwelijke ervaring van de roe Koloniale Infanteriedivisie van het Zesde Leger was kenmerkend voor wat de Franse en vaak ook Senegalese infanteristen die koude, dodelijke morgen te verstouwen kregen. Het terrein vormde het eerste obstakel. Fatsoenlijke waarneming van de Duitse linies voorafgaand aan de aanval had ‘bijna volledig ontbroken’. Het grootste deel van de vijandelijke troepen kon zich schuilhouden in ondergrondse kelders (de zogenaamde *creutes*) die onmogelijk aan te wijzen waren, terwijl de Franse artillerie maar beperkte ruimte had. Het weer zat ook niet mee. Tijdens de inleidende beschietingen van in totaal negen dagen was het door de lage bewolking en regen slechts eenentwintig uur mogelijk geweest ononderbroken te vuren. Daarentegen ‘vuurde hun artillerie onregelmatig maar met dodelijke precisie op de Franse batterijen die letterlijk opeengehoopt stonden in de ravijnen (...).’⁷

In de uren voor de aanval leek het beroerde weer zelfs nog slechter te worden: wind, regen en sneeuw teisterden de bijeengekropen linies infanteristen die wachtten op het vertreksein. De koloniale soldaten uit Afrika hadden zulke omstandigheden nog nooit meegemaakt en stonden hier en daar tot hun middel in het water. Toen het teken tot de aanval werd gegeven, kwam de 10e Divisie vrijwel onmiddellijk tot stilstand. De mannen moesten met honderd meter per drie minuten optrekken – de snelheid van Nivelles vermaarde ‘vuurwals’ – maar dat was veel te snel. Als een eenheid op een obstakel stuitte en het tempo inzakte, raakte deze haar artilleriesteun kwijt. Een ramp was onafwendbaar:

De vijand liet hen passeren, verliet de tunnels en doodde de infanteristen wanneer hij maar wilde zonder zelf verliezen te lijden (...) Ze waren zwaar belast met voorraden voor drie dagen, rekenden op een ‘gegarandeerde’ opmars [en hadden] maar twee of drie granaten bij zich. Het kostte de mannen slechts enkele minuten om zich te bevrijden van hun rantsoenen en de granaten, die ontploften in hun proviandtassen. Blokkerende, verstopte machinegeweren bleken waardeloos te zijn en werden weggegooid. De Senegalezen verloren hun officieren, dromden samen en werden gedecimeerd.⁸

Een rapport na de slag kwam tot de slotsom dat het moreel van de manschappen van tevoren beter dan ooit was geweest. ‘Door alle gelederen heen was er absolute zekerheid over het succes. In de hogere regionen heerste een zekere onrust maar ze hadden er desalniettemin vertrouwen in. Zij meenden dat de operatie volgens de inschatting van het opperbevel noodzakelijk was en zeker succesvol zou verlopen.’⁹

Het treurige verhaal van de 10e Divisie was helaas niet uniek op die noodlottige 16e april. De Franse divisies gaven zich tot het uiterste bij hun vergeefse pogingen om op te rukken; rijen doods-bange *poilus*, die onder hun ‘horizonblauwe’ uniformjassen scholen

tegen de regen, liepen gebukt alsof ze een hagelbui op hun hoofd kregen, terwijl Duitse granaatbeschietingen en ingegraven mitrailleurs bloedige gaten in hun gelederen sloegen. Onder het zware granaatvuur werden complete bataljons weggevaagd, terwijl de paar Franse tanks die de startpositie wel hadden weten te bereiken al snel vijandelijk geschut aantrokken. Majoor Edward Spears, een Britse verbindingsofficier, probeerde het front te bereiken om poolshoogte te nemen, maar trof slechts rijen terugkerende gewonden en honderden mannen op brancards, stuk voor stuk 'bedekt met modder en bloed'. Een totaal ontgoochelde man mompelde tegen hem:

'Het is afgelopen, we krijgen het niet voor elkaar, het lukt ons nooit. *C'est impossible.*'

Die nacht veranderde de regen, die de hele dag was gevallen, in natte sneeuw die vervolgens opvroor en het slagveld, de opeengepakte lijken en de paardenkadavers met een zilveren mantel bedekte. 'Aan Duitse kant groeiden grote boeketten bloedrode bloemen die met tergende regelmaat traag neervielen,' merkte Spears op. Hij kwam op een gegeven moment bij een kampvuur, waaromheen enkele poilus zaten te roken. De mannen 'hadden de wezenloze gezichtsuitdrukking en starende blik van extreme vermoeidheid' en hij vond deze aanblik een van de somberste en ontmoedigendste die hij in de hele oorlog had gezien. Hij zette zijn lange weg naar de achterste linies voort, waarbij hij af en toe een blik achterom wierp richting het smeulende front in het noorden.

Weldra werden we opgehouden door een van de eeuwige wegversperringen. Toen ik omkeek in de richting van de Aisne, zag ik opeens lichtflitsen en hoorde ik ontploffingen in de verte, die erop leken te wijzen dat de gevechten heviger werden. Kanonnen begonnen ineens te donderen, alsof ze na de herrie van overdag de deprimerende enormiteit van wat stilte leek wilden opvullen. Af en toe ratelde een machinegeweer dat door andere werd beantwoord; met onregelmatige tussenpozen onderbrak het geluid van gewerschoten de stilte, wat gewelddadiger en

bozer klonk dan de onverbiddelijke mitrailleurs. Je kon je gemakkelijk voorstellen wat daar gaande was in de nacht vol met levende schimmen, stuk voor stuk slechts gescheiden van het eeuwige door de pijnscheut van een kogel in het hoofd of het hart of door de minuten of uren durende kwelling van een fatale wond.¹⁰

Die geluiden waren de doodsreutel van Nivelles grootse beslissende slag. De ‘laatste napoleontische aanval uit de Franse geschiedenis’ was mislukt.¹¹ Foto’s van generaal Nivelle van na de slag laten een radeloze man zien met een gekwelde blik in zijn ogen, alsof hij dingen had gezien die hij nooit meer zou vergeten. Want al zijn charme en beminnelijkheid – die zo waren bejubeld toen hij zijn voorganger opvolgde – waren weinig waard toen de sombere verlieslijsten binnendruppelden op het Grand Quartier Général (GQC) en het besef tot hem doordrong dat het offensief op niets zou uitlopen. Die avond bracht Jean de Pierrefeu, een stafofficier, Nivelle een *communiqué* en trof hem bezorgd aan; verdwenen waren zijn legendarische charme en opgewektheid. ‘Hij leek te krimpen en zwellingen ontsierden zijn krachtige gelaatstrekken,’ schreef hij. ‘Hij droeg zware artillerielearzen waardoor zijn stap zwaarder werd alsof hij terneergeslagen was. Zijn ogen stonden dof en zijn altijd ernstige gezichtsuitdrukking was bedroefd geworden.’ Nivelle las het communiqué langzaam en bedachtzaam. Er waren 10.000 krijgsgevangenen gemaakt, maar er waren niet veel dorpen of plaatsen van betekenis gevallen en de Fransen hadden slechts enkele Duitse stukken geschut veroverd. De generaal voegde zwijgend enkele woorden aan het bericht toe (om een passage over de kracht van de vijand in te korten) voor hij het tekende en Pierrefeu wegstuurde. Nivelles betovering – die hij sinds de winter met zo’n succes in stand had weten te houden – was verbroken.¹²

De gevechten aan de Aisne en in de Champagne gingen met tussenpozen door tot 9 mei, toen het Nivelle-offensief eindelijk werd beëindigd. Er waren inderdaad succesjes geboekt – enig belangrijk

tactisch terrein en 20.000 krijgsgevangenen – maar afgezet tegen de enorme schade die Frankrijk had opgelopen was deze oorlogsbuit mager en teleurstellend. Na tien dagen durende gevechten telde het Franse leger ruim 95.000 verliezen, onder wie 15.000 doden.¹³ Nivelles beloofde overwinning had zoveel hoop gegenereerd dat de teleurstelling verpletterend was. Nivelles werd een week later uit zijn functie ontheven en naar Noord-Afrika gestuurd om daar leiding te geven aan Franse troepen. Toch gingen de implicaties van de slag veel verder dan de vernedering van een generaal, al was die nog zo ervaren. De schok was een soort hartaanval voor de Franse oorlogsinspanning. Binnen enkele dagen begon het moreel van de troepen aan het hele front af te brokkelen. Hoewel aanzienlijke delen van het Franse leger trouw bleven, begon een alarmerende hoeveelheid divisies te muiten: ze weigerden naar het front te gaan en gaven zich over aan een ‘collectief gebrek aan discipline’, zoals de Franse officiële geschiedenis het noemde. Dit zou voor de Franse natie de gevaarlijkste fase van de oorlog zijn.

De muiterij die in het voorjaar en de zomer van 1917 door het Franse leger golfde was het gevolg van allerlei zaken, niet in de laatste plaats de afschuwelijke prijs die ze hadden moeten betalen bij de poging om een vijand in een ijzersterke strategische positie te verslaan, en dat ook nog eens met ontoereikende middelen. Volgens de officiële lezing was het ‘zonder enige twijfel’ te wijten aan de lange duur van de vijandelijkheden.¹⁴ Duizenden *poilus* uit 54 divisies verwelkomden de Russische Revolutie, die in maart was uitgebroken, en besloten zich te verzetten tegen hun officieren met een verzoek om vrede, meer verlof en betere omstandigheden en voedsel. Als het moest zouden ze hun linie verdedigen, maar ze zouden niet meer aanvallen; niet voor er iets aan hun klachten was gedaan. De eerste eenheden lieten het eind april afweten – de meeste maakten deel uit van het Zesde Leger, dat zware gevechten had geleverd aan de Aisne – en in de loop van de maand erna ontstond er in het Franse leger beroering door ernstig gebrek aan discipline, wat elke kans op nieuwe offensieven uitsloot.

Aan treinwagons verschenen rode vlaggen, in de stations waar de treinen langskwamen waren revolutionaire kreten te horen; ruiten werden ingegooid; locomotieven losgekoppeld; water-tanks gelegegd; niet-gevechtssoldaten, spoorwegpolitie – en af en toe een hoofdinspecteur – werden beledigd en geslagen en er werd geschoten.¹⁵

De hele Franse sector van het westelijk front had kunnen bezwijken als de vijand lucht had gekregen van wat er aan de hand was.

De opvolger van Nivelle was generaal Henri Philippe Pétain, die op dat moment bevelhebber van een legergroep was. Hij moest het welzijn van het leger herstellen en er alles aan doen om de tanende militaire kracht van Frankrijk te behouden. Pétain miste misschien de flair of charme van zijn voorganger, maar hij was een uitzonderlijk militair; hij stond in heel Frankrijk bekend als een man die zich om zijn mensen bekommerde. Hij kwam onmiddellijk in actie, trok langs het front en bezocht in één maand maar liefst negentig divisies. Hij praatte urenlang met de poilus, sprak met hun officieren en onderofficieren, luisterde naar hun grieven om vervolgens tegen hen te zeggen – met blauwe en ijskoude ogen – dat muiterij in het bijzijn van de vijand een ‘vreselijke misdaad’ was. Hij zou geen genade kennen voor degenen die de veiligheid van Frankrijk op het spel hadden gezet, maar hij zou er ook alles aan doen om te zorgen dat de mannen meer zorg en aandacht kregen. Jean de Pierrefeu was meteen enthousiast over de nieuwe opperbevelhebber en prees Pétains ‘prestige, zijn gezag, zijn meesterlijke instelling’, waardoor het verslachte moreel van zijn leger weer opleefde. ‘Hij sprak de mannen aan als een man, kreeg hen met zijn prestige aan zijn voeten, zonder op zijn hurken te gaan zitten (...) De generaal ontleende zijn kracht zelfs geheel en al aan zijn menselijkheid. Hij had een broertje dood aan sentimentaliteit, maar als hij een ambulance zag raakte hij altijd geëmotioneerd.’ Pierrefeu merkte later op dat binnen enkele weken ‘alle sporen van muiterij waren weggeveegd’.¹⁶

Pétain lapte het gedeukte moreel van zijn leger snel en zorgvuldig op, maar de rampen van het voorjaar hadden onderstreept hoe fragiel de verdere Franse deelname aan de oorlog was geworden. Er zouden nog meer gevechten volgen, maar de Fransen hadden voortaan hulp nodig. Pétain bracht het als volgt onder woorden: er zouden geen offensieven meer volgen. *Ze zouden op de tanks en de Amerikanen wachten.* Tijd was het enige probleem. De tankproductie liep nog altijd achter op het schema en kampte met technische en industriële problemen, en de Amerikanen hadden zich weliswaar net aangesloten bij de oorlog, maar zouden maanden – zo niet jaren – van planning en organisatie nodig hebben voor ze een leger konden inzetten. Voorlopig kwam de geallieerde oorlogsinspanning in het westen huiverend tot stilstand. Het viel niet te ontkennen: 1917 was het somberste jaar van de oorlog.